

LEOŠ JELEČEK

NĚKTERÉ OTÁZKY VÝVOJE ČESKÉ HOSPODÁŘSKÉ STATISTIKY VE SVĚTLE ČINNOSTI KARLA KOŘISTKY

Počátkem roku 1976 jsme vzpomínali 70. výročí úmrtí prof. dr. Karla Kořistky (+ 19. 1. 1906 v Praze), vynikajícího vědce a pedagoga, geodeta a kartografa, jehož dílo mělo velký význam i pro vývoj české geografie.

Kořistkova mnohostranná a bohatá činnost, zasahující do četných vědních oborů, sfér hospodářského, kulturního a politického života druhé poloviny 19. století, byla na různé úrovni a za různým účelem popsána a zhodnocena v řadě statí. To naznačuje i připojený seznam vybrané literatury. Většina těchto prací zpravidla klade důraz na tu stránku Kořistkovy činnosti, která byla autorovi nejbližší a tak vyjadřuje jakousi snahu o „přivlastnění si“ Kořistky vědnímu oboru autora dané statě.

Naše dějiny geografie však doposud postrádají syntetické zpracování života, díla a významu K. Kořistky. Zpracování, které by důsledně vycházelo z metodologie marxistických dějin geografie a z marxistické koncepce českých dějin druhé poloviny 19. století. Potřebu takovéto práce naznačilo a na všestrannost Kořistkovy činnosti poukázalo symposium k oslavě 150. výročí Kořistkova narození, které se konalo v únoru 1975 v Praze (V. Smotlacha 1975). Bude tedy nutné zpracovat a zhodnotit význam Kořistkovy činnosti v sociálně politickém, hospodářském a v neposlední řadě také v národnostním dění jeho doby. Alespoň faktograficky nejlépe k tomu zatím přispěl proslav J. Ryšavého při oslavě 125. výročí narození K. Kořistky v roce 1946. Tento projev Ryšavému poskytl „... vhodnou příležitost, abychom se naprosto důrazně vypořádali s bláhovou snahou profesorů bývalé pražské německé techniky, pokoušejících se přivlastniti si Kořistku a jeho dílo...“ (J. Ryšavý 1949, s. 65). Ze starších příspěvků je faktograficky cenný i Kořistkův nekrolog od F. Novotného (1906).

Otázka Kořistkova „češství“, resp. jeho úlohy v dobových národnostních bojích, která byla dříve tak aktuální, je ještě dnes někdy diskutována. Domnívám se, že na Kořistkovu činnost nutno nazírat pod zorným úhlem sociálně politického a hospodářského vývoje české společnosti v době jeho života. Kořistka celou svou činností a organizováním technického školství zejména, zjevně prosazoval zájem vytvářející se a rychle sílící české průmyslové i zemědělské buržoazie v jejím boji se silnější buržoazií německou z českých zemí, která byla spjata s vládnoucími kruhy rakousko-uherské monarchie. Tento boj byl veden především o hospodářsko-politické ovládnutí českých zemí. Dlužno ještě podotknout, že podstatu, projevy a chápání nacionalismu 20. století těžko lze mechanicky přenášet do století 19. a do situace tehdejšího Předlitavska vůbec. Je třeba také

mít na zřeteli, že vědecké osobnosti se ani tehdy nestávaly osobnostmi jen díky své odborné erudici a péli. Kořistkovo „češství“ bývalo často zpochybňováno tím, že četné jeho práce, a to zejména k organizaci školství, vycházely německy. K tomu lze jen dodat, že v bojích jeho doby bylo třeba přesvědčovat především německy mluvící vládnoucí vrstvy. A také, chtěl-li Kořistka proniknout na mezinárodním poli jako vědec, musel publikovat alespoň v němčině. Je tedy nasnadě, že k hlubšímu poznání těchto otázek bude nutné ještě provést výzkum všech dostupných archívních materiálů, týkajících se Kořistkova života.

Výše uvedené otázky jsou kladeny zejména v souvislosti s tím historickým paradoxem či ironií, že Kořistka, ač se tak výrazně zasloužil o české technické školství, byl profesorem na německé technice, která vznikla v roce 1869 rozdělením Kořistkou vybudovaného „utravvistického“ Polytechnického ústavu království Českého.

Některé okolnosti, týkající se zamítnutí Kořistkovy žádosti o převedení na českou techniku zemským sněmem v roce 1869, objasnil J. Ryšavý ve svém projevu z roku 1946. V podmínkách politiky pasivní opozice české buržoazie, při které se činnosti zemského sněmu účastnili jen poslanci zastupující zájmy německé buržoazie, Kořistkova žádost ani jinak dopadnout nemohla.

Kořistku tedy můžeme zařadit mezi ty vedoucí osobnosti českého kulturního, vědeckého i politického života druhé poloviny 19. století, k jejichž odkazu se dnes hlásíme. Je třeba souhlasit spolu s Ryšavým v tom, že v Kořistkově organizačnické činnosti na úseku technického školství „... dlužno spatřovati nejcennější část jeho životního díla...“ a že „... možno bez nadsázky tvrditi, že celá stavba našeho vysokého školství technického spočívá na základě, který vybudoval Kořistka...“ (J. Ryšavý 1949, s. 67n.).

Ekonomické zdroje moci české národní buržoazie spočívaly v té době především v zemědělství a potravinářském průmyslu. Kořistkovo významné působení a postavení v zemědělské statistice pak naznačuje mnohé souvislosti jeho úlohy v politickém životě českých zemí v druhé polovině 19. století. Statistika průmyslu byla prakticky celá v rukou Obchodních a živnostenských komor, které byly až do začátku 80. let ovládnuty výhradně německou buržoazií.

Kořistkově činnosti na poli užité statistiky a jeho úloze při jejím organizačním vývoji v zemském měřítku byla doposud věnována poměrně malá pozornost. Ve své stati se snažím přispět k poznání této stránky Kořistkova působení, i k osvětlení okolností vzniku některých významných statistických děl o zemědělství a v souvislosti s tím i organizačního vývoje této statistiky. Nutno zde zdůraznit, že rozvoj statistiky zejména v druhé polovině 19. století, její postupná institucionalizace a postátňování, probíhal v souladu s rozvojem kapitalismu volné konkurence a jeho přechodem v kapitalismus monopolistický, kdy stále více rostl význam řídicí úlohy státu, resp. jeho nižších správních orgánů.

Kořistkovou činností, a to nejen jako statistika, se zatím nejvíce zabýval 31. svazek Sborníku ČSZ, věnovaný 100. výročí Kořistkova narození (D. Krejčí 1925). Z nejnovějších prací k dějinám československé statistiky upozorňují na práci zabývající se jejím vývojem do roku 1918 (J. Podzimek 1974).

Kořistkovo působení ve statistice spadá zhruba do druhé poloviny jeho života. Nebyl zde teoretikem, ani se jím nesnažil být, vynikl ve statistice jako praktik a především jako organizátor. Uplatnil v tomto oboru své vynikající organizační schopnosti, což je patrné i v ostatním jeho působení, uplatnil smysl pro geografický přístup ke sledovaným hospodářským jevům, především v zemědělství a lesnictví. Kořistkovo působení ve statistice je těsně spjato s vývojem a činností

tehdejších statistických orgánů, jejichž vývoj a výsledky on sám velmi účinně ovlivňoval.

Počátky jeho působení ve statistice souvisí s významným počinem jednoho z orgánů Vlastenecko-hospodářské společnosti království Českého (dále VHS), a to Ústředního výboru pro statistiku polního a lesního hospodářství, resp. jeho statistické kanceláře. Ten byl zřízen v roce 1856 a ve své době to byl orgán ojedinělý, neboť například Ústřední statistická komise ve Vídni vznikla až v roce 1863. Ústřední výbor začal od roku 1861 vydávat své základní dílo „Tafeln zur Statistik...“, tehdy vysoce ceněné i na mezinárodním fóru. Úmyslem vydavatelů tohoto díla také bylo, aby každý jeho svazek byl uveden v podstatě fyzicko-geografickou charakteristikou daného kraje, o kterém tento svazek podával statistické údaje. Za jediného tehdy schopného kandidáta, který by se mohl tohoto úkolu zhostit, byl vybrán Kořistka, který v roce 1864 byl také do Ústředního výboru zvolen. Zatím nevíme, proč k napsání a publikaci těchto fyzicko-geografických úvodů nedošlo. Faktem zůstává, že od té doby se datuje Kořistkova činnost ve statistice. Vydávání Tafeln bylo spjato s velkými, zejména organizačními potížemi. Ty byly brzy nad síly neplaceného ředitele statistické kanceláře, profesora statistiky na univerzitě Eberharda Jonáka, který byl pravděpodobně hlavním duchovním otcem Tafeln. Proto koncem roku 1867 ze svého místa odstoupil a na žádost Ústředního výboru se po jistém zdráhání řízení kanceláře ujal Kořistka. Kořistka setrval na tomto místě až do roku 1905, přičemž statistická kancelář za tu dobu několikrát změnila svou organizační příslušnost.

Po převzetí řízení statistické kanceláře se Kořistka soustředil hlavně na dokončení vydávání Tafeln a tak za jeho vedení bylo vydáno posledních pět sešitů, tj. od 9. v roce 1868 (kraj Litoměřice) až po 13. v roce 1881 (kraj Cheb), když 12. sešit vyšel již v roce 1872 (kraj Praha). Zde musel prokázat svou energii a vynikající organizační schopnosti, aby zintenzivnil činnost delegátů a subdelegátů statistické kanceláře v okresech (dobrovolných a neplacených, většinou z řad hospodářského a správního úřednictva). Tito delegáti přímo ve svých obvodech zjišťovali podle úředních katastrů množství podrobných dat o složení půdního fondu a držbě půdy v jednotlivých katastrálních obcích jim přidělených, sestavovali z nich tabulky a zasílali je do Prahy statistické kanceláři. Počínaje rokem 1868 podařilo se Kořistkovi uvést v život druhý hlavní projekt Ústředního výboru, a to sledování statistiky osevě a sklizní. Bylo tedy třeba vyvinout značné úsilí, aby celá síť stávajících delegátů byla udržena v úplnosti a akceschopnosti. Největší potíže vyvolával růst práce se sběrem údajů pro jednotlivé delegáty a dále jejich obavy, že by jimi poskytované údaje mohly být daňově zneužívány. K tomu přispívala původní instrukce statistické kanceláře, podle které měli podávat blíže nedefinované průměry.

Kořistka, který se opíral o požadavek vídeňského ministerstva orby z roku 1868, aby mu byly zaslány číselné údaje o skutečných osevech a sklizních a průměrných výnosech, prosadil tento požadavek ihned do praxe, nečekaje na schválení Ústředním výborem. Našel řadu nových a schopnějších delegátů, zavedl a podstatně rozšířil vysílání úředníků statistické kanceláře do terénu, kde přímo na místě spolu s delegáty prováděli potřebná šetření. Tím se dosáhlo vyšší jakosti a úplnosti údajů. Nutno zde opakovat, že šlo o odhady, vypočítané podle vybraných vzorových pozemků.

Výsledky šetření, zpracované podle soudních a politických okresů, přirozených krajin a souhrny za Čechy o osevech, sklizních a výnosech jednotlivých plodin, vycházely každý rok s údaji za rok předešlý od roku 1869 (tedy první

údaje za rok 1868) v dlouhé řadě „Zpráv o činnosti Ústředního výboru...“. Za 37 let Kořistkova vedení této publikace došlo šestkrát ke změně jejího názvu v souvislosti s organizačními změnami orgánů zemědělské statistiky. Podrobný popis a hodnocení „Zpráv o činnosti...“ přináší D. Krejčí (1905).

Celá dlouhá řada Zpráv je svědectvím, jaké zásluhy měl Kořistka o rozvoj a výsledky této specializované statistiky u nás. Zprávy spolu s Tafeln jsou pro historické geografy a badatele v hospodářských dějinách cenným pramenem, dodnes stále málo zpracovaným a nedoceneným.

Výstižný přehled o Kořistkově publikační činnosti ve statistice podává bibliografie jeho prací v tomto oboru, ve které nacházíme zhruba 40 záznamů (J. Stěhule 1926).

Všechny publikace Ústředního výboru, později Kanceláře, jsou díla kolektivní. Ale prakticky na všech má přímý podíl Kořistka a téměř v každé najdeme alespoň jeden jeho článek. Kořistka psal určité i části ostatních textů, psal i úvodní články každého svazku, které informovaly o činnosti Kanceláře. Jeho články a práce vycházely česky nebo v německé mutaci a můžeme je zhruba rozdělit do několika skupin:

Ve všech svazcích Zpráv psal Kořistka úvodní statě ke sklizňové statistice pod různými názvy, jako např. „Přehled poměrů povětrnosti a vegetace“ nebo „O povětrnosti a povšechných výsledcích sklizně“. Tyto statě podávají přehled o vývoji počasí a o vývoji vegetačním, shrnují výsledky statistických šetření a svým pojetím jsou výrazem Kořistkova geografického determinismu. Za úvodními texty každého svazku Zpráv pak vždy následovala jejich vlastní tabulková část.

Ve Zprávách Kořistka publikoval informativní statě o různých živelných pohromách a jejich vlivu na zemědělství a publikoval v nich také první stručnou, ale výstižnou historii českých statistických orgánů od roku 1857 do roku 1897 (K. Kořistka 1899). Cenné jsou jeho příspěvky na jednáních různých mezinárodních statistických a zemědělských orgánů, jejichž byl členem. V 80. letech bylo za jeho řízení vydáno i osm svazků daňové statistiky a v roce 1894 statistika veřejného chudinství.

Kořistka dal podnět ke vzniku na svou dobu dalšího jedinečného díla, první statistiky lesů a lesního hospodářství u nás, jehož asi dvě třetiny textu sám napsal (J. Bernat, K. Kořistka 1885).

Materiál pro toto dílo byl získán pomocí dotazníků, zaslaných — na doporučení české lesnické jednoty — vybraným lesním odborníkům v jednotlivých soudních okresech. Přináší údaje o výměře lesů podle stabilního katastru a předešlém stavu z roku 1875 podle soudních okresů a přirozených krajín (členěné podle kategorie držitelů, druhů dřeva, způsobu hospodaření, těžby, cen atd.). Podnětem k tomuto šetření měl být mezinárodní zemědělský a lesnický kongres ve Vídni v roce 1871. Kořistka v úvodu píše, že šetření navrhoval také v důsledku domněnky, zda sucho v letech 1871—1873 není mj. způsobováno zmenšováním plochy lesů.

Prakticky všechny tyto práce, zejména celá řada Zpráv, jsou doprovázeny mapami a kartogramy. Kořistka zde opět osvědčil svůj progresivní přístup ke kartografii a vytvářel tak základy k rozvoji tematické ekonomické kartografie. Značnou část těchto map zpracoval sám, některé také sám kreslil. Většina kartogramů je barevná, což také svědčí o jeho snaze o moderní přístup. Jsou zpravidla v měřítku 1 : 1,3 mil. Znázorňují zejména průměrné výnosy či osevy jednotlivých plodin podle soudních okresů buď k určitému roku nebo v průměru za 5 let. Dále

jsou to kartogramy týkající se živočišné výroby, lesního hospodaření, obyvatelstva, zemědělského průmyslu atd. Pozoruhodné jsou i jeho diagramy a grafy. I tato stránka Kořistkovy činnosti by stála za rozbor a samostatný příspěvek, když je zatím věnováno více pozornosti jeho tvorbě map výškopisných.

Kořistkova činnost v zemědělské statistice těsně souvisela s jejím organizačním vývojem, který v Čechách proběhl v měřítku zemském. Na rozdíl od vývoje statistiky průmyslu, obyvatelstva atd., která se po počátečním vývoji formou prací soukromých autorů začala od poloviny 19. století rozvíjet v rámci buď Obchodních a živnostenských komor (od roku 1850), či centrálních úřadů ve Vídni.

V této souvislosti pokládám za nutné uvést několik poznámek k vývoji VHS, organizace, která v posledním období své existence vybudovala organizační základy pro vznik oficiální zemské statistické instituce, na čemž se právě Kořistka značnou měrou podílel, instituce, na kterou navázaly statistické úřady Československé republiky po roce 1918 a vlastně i instituce dnešní.

Vlastenecko-hospodářská společnost se zrodila na konci 60. let 18. století jako instituce polostátní, vybudovaná na základě spolkově-samosprávném. Vyrůstala v souvislosti s šířením fyziokratického směru v ekonomii a její zřízení odpovídalo názoru tohoto určení o prvovýrobě jako vlastním základu tvorby nových hospodářských hodnot a tomu, že se začalo uplatňovat i v hospodářské politice centralizujícího se habsburského soustátí. Státní politika měla zájem na intenzifikaci zemědělské výroby a tak organizace typu VHS, tj. odborné zemědělské společnosti a komise, se staly nutnou její součástí; byly poradním orgánem státu a nástrojem k realizaci jeho zemědělské politiky. Zpočátku byly ovládány šlechtou a jejím hospodářským úřednictvem. Sociální složení těchto společností se pochopitelně měnilo se změnami třídní struktury obyvatelstva, které souvisely s rozvojem kapitalismu u nás. VHS zpočátku měla zájem jen o velkostatkářské podnikání a teprve později se začala zajímat o hospodářství rolnické. Iniciativu k jejímu založení podnítila Marie Terezie dekretem z 23. 7. 1767, činnost VHS byl zahájena 1. 1. 1770. Další vývoj souvisel s politickým bojem rozvíjející se české buržoazie, kdy vznik koalice federalistické „historické“ šlechty s národní stranou české buržoazie přivedl VHS do státoprávního tábora. VHS se tak začala aktivně podílet na politickém boji státoprávního tábora. Její rostoucí politická aktivita i význam se nejvíce projevil koncem 60. a počátkem 70. let 19. století, a to zejména v pokusech české buržoazie o česko-rakouské vyrovnání a před volbami do zemského sněmu v dubnu roku 1872. VHS například přímo podporovala české kandidáty v předvolební kampani, výrazně se angažovala i v otázce samostatného českého zastoupení na chystané světové výstavě ve Vídni. Tato její politická činnost se stala záminkou k rozpuštění VHS koncem března 1872, nařízením místodržitelem gen. Kollerem, protože byla v rozporu s rakouským spolkovým zákonem. Důvody k rozpuštění VHS nebyly ovšem jen politické, mezi ně patřilo také to, že její struktura i organizační základna, charakterizující VHS jako instituci přežívající z doby starého osvicenského fyziokratismu, neodpovídaly již zcela nové situaci nastupujícího období kapitalismu volné konkurence.

Na její místo nastoupila již v roce 1873 Zemědělská rada pro království České jako veřejný úřad zemské samosprávy, tj. jako orgán zemského výboru. Tedy nepodléhala již přímo vídeňské vládě, ale skutečnou zemskou institucí se stala až počátkem 90. let, což odpovídalo změněné politické situaci oproti situaci v letech sedmdesátých.

Snahy o založení statistického orgánu VHS se datují již od přelomu poloviny 19. století. Byly také reakcí na práci G. H. Schnabela „Statistik der landwirt-

schaftlichen Industrie Böhmen“, Praha 1846, která se projevila v návrzích některých členů VHS, aby byla vypracována „úplná a spolehlivá statistika polního a lesního hospodářství v král. Českém“. Po delších diskusích o způsobu a náplni činnosti byl 30. 11. 1856 ustaven Ústřední výbor pro statistiku polního a lesního hospodářství VHS. Vlastní organizační strukturu výboru a náplň činnosti navrhl a zpočátku uskutečňoval prof. Jonák. V roce 1857 byla zřízena statistická kancelář, která měla pouze 3 pracovníky (!), a vybudována soustava jejich delegátů a subdelegátů v soudních okresech, resp. menších okrscích. Z plánovaných dalekosáhlých projektů statistických šetření se činnost Kanceláře nakonec soustředila na šetření o složení půdního fondu v Čechách a držby půdy, jehož výsledkem byly Tafeln, a na již zmíněnou statistiku rostlinné výroby. Po rozpuštění VHS přestal existovat i Ústřední výbor, ale zůstala zachována jeho statistická kancelář. Na podzim roku 1873 byl Ústřední výbor obnoven jakožto statistický výbor zemědělské rady. Později při reorganizaci zemědělské rady byl tento výbor opět zrušen a statistická kancelář byla podřízena přímo správě ústředního výboru zemědělské rady (roku 1891). Usnesením českého sněmu ze dne 6. března 1897 byla statistická kancelář rozšířena v zemskou Statistickou kancelář, tvořící spolu se Statistickou komisí součást Zemského statistického úřadu království Českého. Ten byl vybudován podle Kořistkova návrhu, který byl tak jeho organizátorem a do října 1905 i přednostou; zároveň byl členem jeho Statistické komise a přednostou jeho Statistické kanceláře. Především Kořistka byl autorem stanov tohoto nového úřadu a určil formu a zaměření jeho prvních prací a publikací. Zemský statistický úřad byl orgánem zemské samosprávy, z toho vyplývalo jeho zaměření i na jiné obory statistiky, tj. nejen zemědělské. Vzhledem ke svému stáří se Kořistka soustředil již jen na zemědělskou statistiku a na řízení Statistické kanceláře; řízení a budování ostatních oborů přenechal svým nástupcům. Zasloužil se o výchovu statistiků jako byli Krejčí, Engliš a Mildschuh. Kořistka stál také u zrodu prvních svazků Zpráv Zemského statistického úřadu — vycházely do roku 1918 — které navázaly na předchozí Zprávy statistické kanceláře. Podrobně zpracovaný rozpis obsahu této nové statistické publikace vydal v roce 1968 Výzkumný ústav statistiky a účetnictví v Praze.

Jak jsem již uvedl, Kořistka se podílel na dokončení edice Tafeln. Tafeln začaly vycházet v roce 1861 pod názvem „Tafeln zur Statistik der Land- und Forstwirtschaft des Königreiches Böhmen“ jako sešity prvního svazku tohoto díla. Další svazky byly chystány, ale nakonec se nerealizovaly (D. Krejčí 1905, s. 14—15). Tafeln měly podtitul „Das Flächenmass der Kulturarten und die Verteilung derselben unter die Viehstand“. V každém sešitě je zpracován jeden tehdejší kraj, v prvním to byl kraj budějovický. Sumář za celé Čechy byl chystán, ale podobně jako české vydání tiskem nakonec vydán nebyl pro nedostatek finančních prostředků. Každý z těchto sešitů obsahuje sedm rozsáhlých tabulek, které přinášejí informace o složení půdního fondu, tj. vlastně o využití půdy, o držbě půdy a o zemědělství vůbec. V dodatku je vždy devět tabulek o stavu obyvatelstva a hospodářského zvířectva z roku 1857. Pro historického geografa je nejcennější první tabulka, která udává v jitrech a čtverečných sázích výměru orné půdy, luk, zahrad, vinic, pastvin, lesní půdy a půdy neplodné pro každou katastrální obec se sumářem za soudní okres a kraj. Bohatství údajů obsažených v Tafeln je skutečně obdivuhodné. Když si uvědomíme dobu a podmínky jejich vzniku, nezbývá než vyslovit obdiv nad prací malého počtu lidí, kteří toto dílo vytvořili.

Problémem je datace údajů Tafeln a určení zdroje některých ostatních údajů,

tj. co z nich bylo zjištěno delegáty samými a co kanceláří přímo a hlavně odkud, z jakých podkladů. Dataci neurčil ani Krejčí (1905). Nenajdeme ji ani v úvodu k tomuto dílu, který napsal pravděpodobně Jonák. Z úvodu a z jedné instrukce vyplývá, že hlavním zdrojem údajů byl stabilní katastr, který byl šetřením přímo na místě novelizován s ohledem na změny až do roku 1862. Na základě těchto zjištění a porovnání v Tafeln použitého správního dělení (včetně velikosti a správní příslušnosti katastrálních obcí) s úředními lexikony z let kolem roku 1860, datuji údaje Tafeln k tomuto roku. V této souvislosti lze ještě dodat, že ani výchozí údaje stabilního katastru, který byl „stabilní“ jen názvem, vlastně nelze vztáhnout k jednomu datu. Mapovací práce stabilního katastru (z map se počítaly výměry) byly v Čechách uskutečněny v letech 1826—1830 a 1837—1843. Přitom běžně užívaným datem je rok 1845, převzatý z rukopisných, tedy méně přístupných úředních sumářů, zpracovaných do tohoto roku guberniálním výpočetním střediskem přímých daní. Více o metodických problémech spojených s využitím Tafeln pojednávám ve studii věnované vývoji lesní půdy Čech ve druhé polovině 19. století (L. Jeleček 1973).

Nejvýstižnějším příkladem Kořistkova moderního geografického myšlení a smyslu pro regionalistický princip a komparativní metodu je jeho vymezení jedenácti přirozených zemědělských krajin Čech, které ve své době sloužily za vhodné širší územní celky pro veškerou zemědělskou statistiku. Přirozené krajiny, z praktických potřeb sestavené na základě soudních okresů, tvořily typické regiony, vymezené na základě stejných nebo podobných fyzicko-geografických podmínek pro zemědělskou výrobu a na základě podobného výrobního zaměření. Tedy na základě homogenity vyčleněného území podle různých kritérií. Z kritérií výrobního charakteru sloužilo Kořistkovi zastoupení obilovin. Přitom si byl vědom stoupajícího významu pěstování cukrovky a okopanin vůbec; z nich také vychází dnešní rajonizace zemědělství, protože hranice oblastí pěstování okopanin jsou poměrně vyhraněné a časově trvalejší. Jejich první vymezení Kořistka zveřejnil již v roce 1872 ve Zprávách. Na základě pozdějších zkušeností a také výsledků statistického šetření lesů v roce 1875 Kořistka jejich vymezení podrobně zdůvodnil a dále zpřesnil v tom směru, že v jejich rámci vymezil několik obvodů — jakýchsi subregionů či subkrajín. O úrovni této jeho práce svědčí také to, že jeho vymezení bylo beze změny všeobecně používáno až do roku 1923, že bylo vzorem pro obdobnou „rajonizaci“ jiných zemí bývalého Předlitavska i pro rakouskou státní statistiku, a že pozdější vymezení na Kořistkovo navazovala. Kořistkovo členění území pro potřeby zemědělské statistiky bylo jedním z prvních na světě. Je nesporné, že svými „přirozenými krajinami“ vytvořil základy k regionalizaci zemědělské výroby u nás. Další jejich význam tkví v tom, že máme k dispozici padesátiletou řadu srovnatelných údajů o vývoji zemědělství.

Závěrem můžeme shrnout, že K. Kořistka významně přispěl k rozvoji naší hospodářské statistiky, tohoto důležitého nástroje ekonomické politiky a prostředku poznání hospodářského vývoje daného území. Kořistka touto svou činností spoluvytvářel základy moderní ekonomické geografie, do které navíc vnašel — jako do celé geografie — prvky exaktních metod.

Literatura

- BERNAT J., KOŘISTKA K. (1885): Příspěvky ku statistice lesů v Čechách. 118 s. textu, 75 s. tab., 6 mp. Praha.
BÖHM J. (1946): Prof. Dr. Karel rytíř Kořistka. Ke 40. výročí jeho úmrtí. Zeměměřičský obzor SIA 7/34:9/10:153—155. Praha.

- GÖRNER J. (1957): Česká zemědělská rada. Sb. archivních prací 7:1:186—212. Praha.
- (1967): Od Vlastenecko-hospodářské společnosti k Zemědělské radě. Věd. práce Čs. zem. muzea 7:167—180. Praha.
- JELEČEK L. (1973): Vývoj lesnatosti Čech v 2. polovině 19. století. Historická geografie 10:177—205, 5 mp. příl. ÚČSD ČSAV, Praha.
- (1975): Karel F. E. Kořistka. 150. výročí narození. Lidé a země 24:2:86—87. Academia, Praha.
- KOŘISTKA K. (1899): Vývoj zemského statistického úřadu z kanceláře pro poľní a lesní statistiku v král. Českém. Zprávy Zemského stat. úřadu kr. Čes. 1:1:1—12, Praha.
- KREJČÍ D. (1905): Vznik a vývoj zemědělské statistiky v Čechách. Zprávy ZSÚ kr. Čes. 6:10—26. Praha.
- (1925): Kořistka jako statistik. Sb. ČSZ 31:26—30. Praha.
- NOVÁK V. (1954): Prof. dr. Karel Eduard Kořistka, Lidé a země 3:6:253—258. NČSAV, Praha.
- NOVOTNÝ F. (1906): Prof. Dr. Karel rytíř Kořistka. Osvěta 36:3:193—207.
- PODZIMEK J. (1975): Vývoj čs. statistiky do vzniku Státního úřadu statistického. Praha, 312 s.
- První české výškopisné mapy Karla Kořistky. Praha VZÚ 1974, 52 s., 4 mp. v příl. Text. část O. Kudrnovská.
- RYŠAVÝ J. (1949): O životě a díle prof. Karla Kořistky. Kartografický přehled 4:65—73. Praha.
- SMOTLACHA V. (1975): Symposium k oslavě 150. výročí narození prof. Dr. h. c. Karla Kořistky (6. 2. 1975). SbČSZ 80:2:144—146. Academia, Praha.
- STĚHULE J. (1925): Karel Kořistka. Stručný nástin životopisný. SbČSZ 31:1—12. Praha.
- (1926): Seznam prací prof. dra K. Kořistky. II. Statistika. SbČSZ 32:132—139, Praha.
- VOLF M. (1967): Organizační vývoj Vlastenecko-hospodářské společnosti. Věd. práce Čs. zem. muzea 7:67—81. Praha.

Резюме

К. КОРЖИСТКА И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ЧЕШСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ

В статье рассматривается деятельность выдающегося чешского ученого и педагога, геодезиста и картографа, организатора системы высших и средних технических учебных заведений в Чехии, профессора д-ра К. Коржистки (7 февраля 1825 г. - 19 января 1906 г.) в области экономической и, в частности, сельскохозяйственной статистики. Вся его деятельность имела большое значение для развития чехословацкой географии.

Автор в начале статьи объясняет некоторые общие аспекты и значение педагогической и организаторской деятельности К. Коржистки, способствующей реализации политических интересов чешской буржуазии в ее борьбе с немецкой буржуазией за экономическую, и следовательно политическую власть в чешских землях. Затем автор обсуждает некоторые вопросы истории важных статистических публикаций, разработка которых была связана с именем К. Коржистки. Особое внимание уделяется объяснению институционального развития статистической системы Чехии.

Коржистка начал заниматься вопросами статистики в 1864-ом году, когда он стал членом статистического бюро Центрального комитета по сельскохозяйственной и лесной статистике Чехии, работающего в рамках тогдашнего Патриотическо-экономического общества Чешского королевства. С 1869 г. по 1905 г. он являлся заведующим этого бюро. После отмены упомянутого общества в 1872 г. перешло статистическое бюро в рамки Сельскохозяйственного совета Чешского королевства. По инициативе Коржистки было в 1898 г. образовано Статистическое учреждение Чехии, директором которого он был до 1905 г. Коржистка не был статистическим теоретиком, а практиком и организатором. Большое количество сообщений о деятельности упомянутого статистического комитета, издаваемых с 1868 г., представляет собой богатый и ценный материал для исторической географии сельского хозяйства Чехии во второй половине 19 века. Комментарии Коржистки относительно опубликованных

статистических данных по урожаю и посеву сельскохозяйственных растений, как и другие его работы, сопровождаемые как правило картограммами, являются свидетельством географического подхода к проблемам и доказывают соблюдение регионалистического принципа. Это проявилось лучше всего в 1872 г., когда он разделил Чехию в 11 естественных сельскохозяйственных областей. При этой выдающейся «районизации сельского хозяйства», одной из первых в мире, он исходил из физико-географических условий, и тоже из условий производства (посев зерновых культур). Эта районизация употреблялась до 1923 г., и следующие районизации опирались на нее. Его методом пользовались тоже центральные статистические органы в Вене. Коржистка организовал тоже заключительные работы связанные с изданием очень ценных «Статистических таблиц лесного и сельского хозяйства Чешского королевства» (13 томов, 1861—1881), содержащих значительные подробные данные относительно использования земли. Эта работа являлась одной из лучших в мире. Статистическая деятельность К. Коржистки способствовала формированию современной экономической географии.

Zusammenfassung

Einige Fragen der Entwicklung der tschechischen Wirtschaftsstatistik im Lichte der Tätigkeit K. Kořistkas

Die vorliegende Abhandlung befasst sich mit der Tätigkeit des bedeutenden tschechischen Wissenschaftlers und Pädagogen, Geodäten und Kartographen, Organisators und Mitschöpfers des tschechischen technischen Hoch- und Mittelschulwesens Prof. Dr. Karel Kořistka (7. 2. 1825—19. 1. 1906) in der Wirtschafts-, insbesondere Landwirtschaftsstatistik. Das ganze Werk K. Kořistkas hatte für die Entwicklung der tschechoslowakischen Geographie beträchtliche Bedeutung und bleibenden Wert.

Der Autor behandelt zunächst einige weitergehende Zusammenhänge sowie die Bedeutung des pädagogischen und organisatorischen Wirkens K. Kořistkas, bei dem dieser die Interessen der Politik der tschechischen Bourgeoisie in ihrem Ringen um ökonomische und somit auch politische Beherrschung der böhmischen Länder mit der deutschen Bourgeoisie der böhmischen Länder durchzusetzen bestrebt war. Dann befasst sich der Autor mit einigen Entstehungsfragen der wichtigen statistischen Publikationen, an denen sich Kořistka beteiligte, und insbesondere an der institutionellen Entwicklung der Landesstatistik Böhmens.

Kořistka begann in der Statistik vom J. 1864 zu arbeiten, da er Mitglied und seit dem J. 1869 (bis zum J. 1905) Vorstand des statistischen Bureaus des Central-Comités für die land- und forstwirtschaftliche Statistik Böhmens der damaligen K. K. patriotisch-ökonomischen Gesellschaft in Böhmen wurde. Nach Auflösung dieser Gesellschaft im J. 1872 wurde im J. 1873 dieses statistische Bureau vom Landeskulturrat für das Königreich Böhmen übernommen; im Jahre 1898 entstand auf Grund der Initiative Kořistkas das Statistische Landesamt, dessen Vorsteher K. Kořistka bis zum J. 1905 war. Kořistka war nicht statistischer Theoretiker sondern Praktiker und Organisator. Die lange Reihe der seit dem J. 1868 erscheinenden Mitteilungen des Central-Comités für die land- und forstwirtschaftliche Statistik Böhmens bietet reichhaltiges und wertvolles Material für die historische Geographie der Landwirtschaft Böhmens in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Kořistkas Arbeiten der veröffentlichten Statistiken über die Ernten und Aussaaten landwirtschaftlicher Pflanzen sowie andere seine Arbeiten, die in der Regel Kartogramme zum Begleitmaterial hatten, zeigen seinen Sinn für geographische Einstellung und für das regionalistische Prinzip. Dies bewies er vor allem durch seine Einteilung Böhmens in 11 natürliche landwirtschaftliche Gebiete; es war dies eine der ersten solchen Arbeiten, bei der er sowohl von den physisch-geographischen, als auch den produktionsbedingten Verhältnissen (Getreideaussaaten) ausging. Sie wurde bis zum J. 1923 verwendet, und die späteren Rayonierungen lehnten sich daran an. Seine Methode übernahmen auch die statistischen Zentralorgane in Wien. Kořistka sicherte auch organisatorisch die Fertigstellung des äusserst wertvollen Werkes „Taffeln zur Statistik der Land- und Forstwirtschaft des Königreiches Böhmen (13 Bd., 1861—1881) mit wertvollen Detailangaben über die Bodennutzung, die internationales Spitzenniveau hatte. Kořistka war als Statistiker auch Mitbegründer der Fundamente der modernen ökonomischen Geographie.